

HUN



ENG

Parmigiano Sans



„Ars longa... – úgyhogy Soha nincs vége...” – Murádin Jenő kolozsvári művészettörténész a romániai magyar muzeológiáról

**MúzeumCafé 35.
szerző: Gréczi Emőke**

Ez a beszélgetés – csaknem másfél éve tartó sorozatunk részeként – azt a célt szolgálta volna, hogy bemutassuk az egyik legtöbbet publikáló magyar művészeti író, aki lapunkat is rendszeresen megtiszteli kultúrtörténeti-művészettörténeti írásaival. A Kolozsváron élő Murádin Jenő azonban nehezen alakult át klasszikus interjúalannyá. Bevezetőben előbb az erdélyi művészetre utaló színes történetekkel, pillanatképekkel keltett hangulatot, művészekről, műgyűjtőkről, múzeumalapítókról felvázolt tömör, élvezetes életrajzokkal, tetemes mennyiségű adattal nyugozta le a kérdezőt. Eközben igyekeztünk megtalálni a párhuzamokat és a különbségeket az 20. századi erdélyi és magyarországi társadalom- és kultúrtörténeti folyamatok és ezeknek a művészeti világra gyakorolt hatásai között, rávilágítva, hogy mennyire gazdag műtárgy- és műemlékállományra várt az enyészet évtizedeken át, mi maradt meg ebből, és mi az, ami még megmenthető. Bár a beszélgetés életútinterjúnak indult, művészettörténeti és múzeumi körkép lett belőle. Bízunk azért benne, hogy így is sikerül bemutatni, milyen gondokkal, akadályokkal, sajátos körülményekkel járt a hatvanas évektől magyar művészettörténetet kutatni, publikálni Romániában és Romániából, illetve hogy hogyan sikerült megismertetni a Kárpát-medence keleti részeinek korábban teljesen ismeretlen, jobb sorsra érdemes alkotóit az anyaország múzeumi munkatársaival és a magángyűjtőkkel. Kiderült az is, hogy Murádin Jenő

kitartó munkája, hallatlan szorgalma ellenére számos feltárássra váró titkot rejtenek ma is az erdélyi múzeumok raktárai.

– Egy könyvtárra való művészmonográfiát és tanulmánykötetet írt. Ugyanakkor önről, pályájáról, tanulmányairól, gyermekkoráról, keveset tudunk.

Egy Harasztos nevű aranyosszéki, Tordához közeli faluban születtem 1937-ben. Gyermekait apám – hárman voltunk testvérek – falusi tanítói fizetéséből és gazdálkodásból taníttatta. Az utolsó bolyaisták egyikeként történelem–magyar szakra iratkoztam be az akkor még színmagyar kolozsvári egyetemre, amely később Babeş-Bolyai néven, egyfajta Noé bárkajaként működött tovább. Az egyesítés után választanom kellett, így történelem–filozófia szakon folytattam, harmadévtől művészettörténetet is hallgattam. Virgil Vătăşia-nu professzor tanította a művészettörténetet, aki korábban nyolc évig vezette a római román intézetet, kiváló olaszos és szuggesztív előadó volt, nem hiányzott az órájáról senki.

– Kik jártak az egyetemre akkoriban, és milyen nyelven folyt a tanítás az egyesítés után?

A tanulók és a professzorok összetétele is vegyes lett, az ember megtanult annyira románul, amennyire kellett. Viszont csak egyetemes művészettörténetet tanítottak, magyart nem. Vătăşianu mindig vetített az óráin, a vizsga pedig úgy zajlott, hogy a diák kihúzott egy képet, és arról kellett beszélnie. A székely gyerekeknek, akik tömbmagyarságban éltek, nehezen ment a román nyelv. A professzor azt mondta nekik románul: „Mondja fiam nyugodtan magyarul, értem én.” Értette a nyelvünket, de nem akarta használni, talán mert az egyetemi vezetőség nem vette volna jó néven. Otthon ők is beszéltek magyarul, a régi román értelmiségnél a cselédek többnyire falusi magyar leányok voltak. A kétnyelvűség ezeknél a családoknál természetes volt. Az egyetem után, 1963-tól szerkesztőségben dolgoztam, később a kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolán művészettörténetet tanítottam. Tanárként némileg csalódást okozott, hogy az évfolyamok diákjai inkább nagy művészek akartak lenni, a

művészettörténet iránt csekély volt az érdeklődésük. Pedig mondtam nekik, nem árt tudni, hogy előttük már mások is vettek a kezükbe ecsetet.

– *Az ön kutatási területe a magyar művészet. Mit jelentett akkoriban ezzel a területtel foglalkozni? Mennyire voltak segítőkészek a múzeumok, a levéltárak?*

A múzeumok lényegében mindig segítették a művészettörténeti kutatást, komoly munkát nem is lehet a gyűjtemények ismerete nélkül végezni. Másrészt a fél életem könyvtárakban és levéltárakban telt el. Írásaim a hatvanas évek közepétől jelentek meg, elsősorban magyar vonatkozású művészeti témákról. Az erdélyi művészet kutatásában a magyarság hozzájárulása megkerülhetetlen volt. Engem elsősorban a magyar–magyar kapcsolatok érdekeltek, tehát az elcsatolt területek és az anyaország művészeti kapcsolatai. Hiszem és vallom, hogy a magyar művészet oszthatatlan, történelmi szétszóródásuktól függetlenül. Hiszen lehet-e – csak példaként – úgy írni Mednyánszkyról, Fadrusról, Hollósyról, ha nem ismerjük életüknek a mai Magyarországon kívüli szakaszát? Vagy a Budapesten nemrég zárult Ferenczy-kiállítás kapcsán hiányozhatnak-e az életrajz határokon túlra mutató elágazásai, hiszen Ferenczy Bécsben született, a családnak a Bánságban voltak birtokai, és sokáig élt Nagybányán. Ha ezeket az életrajzi elemeket leválasztom, nincs Ferenczy. A magyar–magyar témák kapcsán válogatott írásaimból *Függőhidak* címmel most jelenik meg egy több száz oldalas kötet. Azt a kapcsolatrendszert próbáltam bennük áttekinteni, ami a mai Magyarország művészeti életét a határon túli területekhez fűzi. Mondok egy példát. Körösfői-Kriesch Aladár, kinek születése 150. évfordulójáról emlékezünk az idén, a gödöllői iskola alapítójaként ismert. Pályájának azonban számos vetülete kapcsolódik Erdélyhez, a kalotaszegi régióhoz és a Bánsághoz. Felesége kolozsvári leány volt, ott is esküdtek, három műtermet is felderítettem, amit a festő ott bérelt, az egyik falán egy freskója is fellelhető. Nyolc megrendelésről is tudunk, amit Erdély szellemi központjában, Kolozsváron vállalt el, nem is szólva olyan alapvetően fontos művekről, amelyeket Nagy Sándorral, Róth Miksával Marosvásárhelyen és Temesváron közösen valósított meg. A kolozsvári képtár raktárában fölleltem a *Templomozás Kalotaszegen* című nagyméretű temperafestményét, amelyet elveszettnek hittek. Íme tehát, a gödöllői

működéséről ismert Körösfői pályarajzát sem lehet megírni a Kárpát-medence keleti részein végzett működésének ismerete nélkül.

– *Említette, hogy szerkesztőségben dolgozott. Mely lapokban publikált Romániában és Magyarországon?*

Már a kezdetektől mindkét országban publikáltam. Romániában elsősorban az 1926-ban alapított *Korunkban*, aztán az *Utunk* című folyóiratban volt egy dupla oldalas művészeti rovat, amelyben szintén sűrűn jelentek meg írásaim, ahogy az újraalakult *Erdélyi Múzeumban* is. Itthon a *Művészet* hozta le a tanulmányaimat, Solymár István főszerkesztő-helyettes jóvoltából, aki Nagy Istvánal foglalkozott, sokat járt Erdélybe, nagyszerű kapcsolat alakult ki köztünk. Sajnos fiatalon meghalt. Tanulmányaimat közölte a *Művészettörténeti Értesítő* és az *Ars Hungarica* is.

– *Járt is át, vagy csak az írásain keresztül volt jelen a magyarországi művészettörténeti kutatásban?*

Egy darabig erre alig volt lehetőségem. Van egy kedvenc történetem, amit többször elmondtam már. Amikor egyszer átjöttem, valamilyen ügyben bementem az Oktatásügyi Minisztériumba Sümegi György barátomhoz. Ott volt egy idősebb hölgy, és hallotta a nevemet, amikor a titkárnő bejelentett. „Jé, maga egy élő ember!?” – kiáltott fel. Supka Magdolna volt, aki olvasott az írásaimból, de engem addig sosem látott, és én sem őt. A hetvenes évek végétől tudtam többször is átjönni úgy, hogy már kutathattam is. Előtte problémás volt minden külföldi út, kétévenként lehetett útlevelet kérni; szerencsésebb esetben megkapta az ember. Jellemző, hogy a feleségem, az építészeti egyetem tanára, németországi rokonai miatt tizenegy évig még Magyarországra sem kapott útlevelet. Én 1980-ban már jártam Ausztriában és Németországban is. Bécsben Bíró Bélánál lakhattam. Ő korábban a Szépművészeti Múzeum munkatársa volt, a nevéhez fűződik többek között *A magyar művészettörténeti irodalom bibliográfiája* című, ma is használatos kötet. Székely származásúként akadtak személyes problémái, nem volt túl jóban Aradi Nóráékkal. 1956-ban, a forradalom alatt átvette a hatalmat a Szépművészetiben, aztán november 4. után

elhagyta az országot. Egy darabig Bécsben lakott, két kiadatlan kézirat maradt utána az erdélyi biedermeier művészetről. Később Kaliforniában élt és tanított. De visszatérve a publikációimra, a kilencvenes években Jurecskó Lászlóék hívására folytattam a már jóval korábban megkezdett Nagybánya-kutatásaimat. Több kötetem jelent meg ebben a témában. Voltak olyan monográfiák, amelyeket közösen írtunk Bajkay Évával, Szücs Györggyel, Kishonthy Zsolttal. Utak nyíltak számomra is a nyugati gyűjtemények megtekintésére. Tanulmányi ösztöndíjjal jártam Rómában kétszer is, majd Bécsben és Berlinben is voltam. 2001-ben Németh Lajos-díjjal tüntettek ki.

– Beszéljünk egy kicsit a romániai állapotokról. Hogyan alakult 1945 után a magán- és a közgyűjtemények helyzete? Mennyiben volt más, mint Magyarországon?

A két világháború közötti Erdélyben főleg módos zsidó magángyűjtők, orvosok, ügyvédek, gyáriparosok vásároltak képeket, szobrokat. Jellemző példa a gyáralapító Diamant Izsóé. Övé volt a legrangosabb gyűjtemény Kolozsváron. A Felvidékről jött Kolozsvárra, és román tőkések megbízásából alapította az egyik legnagyobb romániai fémipari üzemet a Kolozs megyei Aranyosgyéresen a magyaroktól kapott első világháborús kárpótlásból. Rendkívül módos volt, kolozsvári villáját, amely ma is megvan, a bécsi Josef Hoffmann tervezte. Ebben egy hallatlanul gazdag, főleg Nyugat-Európából vásárolt gyűjteményt hozott létre. Ő is, családja is a holokauszt áldozata lett, és ez a vagyon, ahogy a többi zsidó vagyon is, szétszóródott. Néhány azonosítható darab azért bekerült a múzeumokba. A legnagyobb veszteség Nagyváradot és Nagybányát érte. Utóbbi helyen a Berger-gyűjtemény tűnt el. A magyar arisztokrata gyűjtemények, mint a Bánffyaké, a Bethleneké, a Telekieké vagy az Ugronoké is számottevőek voltak. A pusztulásnak még két fázisa volt. Először az 1944-es frontátvonulás égetett fel gyűjteményeket és könyvtárakat, majd 1949-ben az úgynevezett kizsákmányolók kitelepítése, elhurcolása kényszerlakhelyekre vagy a Duna-csatornához. A helyi lakosság a gazda nélküli kastélyokat, udvarházakat kifosztotta, az épületeket államosították. Ami összegyűjthető volt, az közgyűjteménybe került. Előbb a kolozsvári Akadémiai Levéltárba vittek be nagyszámú képet. A már ott lévő

családi portrékkal együtt mintegy négyszázötven darabra emelkedett a gyűjtemény. Az anyag azután a kolozsvári képtárba, a Bánffy-palota raktárába került. Ezekből összeállítható lenne az egész erdélyi arisztokrácia és a nemesi családok képcsarnoka. Csak éppen senki nem nyúlt hozzá hetven éve. Java része a képeknek rossz állapotban van, pereg róluk a festék, és nemhogy nincsenek beazonosítva, de állagjegyzék sem készült róluk a mai napig.

– Mennyi műtárgy maradhatott magánkézben a háború után? Voltak gyűjtemények, amelyek épségben átvészelték a világháborút?

A hatvanas évek végétől volt lehetőségem föltérképezni azokat az anyagokat, amelyek nem kerültek állami gyűjteményekbe. Van olyan is, ami teljes egészében megmaradt, igaz, nem az eredeti helyén. Wagner Artúr kora művészeinek nagy mecénása volt, 1920 és 1940 között dolgozott Kolozsváron, az ő gyűjteménye ma is megvan a fiánál, Budapesten. A székelysége nem jellemző ugyan a műgyűjtés, de volt ott egy tanító, Gál Ferenc, akinek a felesége, Sántha Julianna felújította a csíki festékes szőnyegszövést. Gyakran jöttek hozzá Magyarországról vásárlók, például Aba Novák Vilmos, aki egy teherautónyi szőnyeget vitt el, hogy azzal rendezze be a budai villáját. Négy festménnyel fizetett érte. Így épült fel a Gál Ferenc-féle gyűjtemény. Nála és a csíkzsögödi Nagy Imrénél laktak többen azok a székelyföldi ösztöndíjasok, akik magyar állami dotációval 1941 és 1943 között ezen a vidéken dolgoztak. Ezekről a festőktől is sok kép került be ebbe a gyűjteménybe, ami máig egyben maradt. Láttam, részben fényképeztem is a szatmári Germán János-féle gyűjteményt, Nagyváradon Dászkál István képeit, a kolozsvári dr. Szántay János és a festő Aurel Ciupe kollekcióját. Az Izraelbe kivándorolt értelmiségiek gyűjteményét erdélyi képtárak, a német kivándorlókét a szebeni Brukenthal Múzeum vásárolta meg. A jómódú németek 1989 után visszajöttek vásárolni, így kezdődött a művek következő exodusa. Amit tudtak, mindent megvettek, márkáért. Hatalmas gyűjtemények jöttek létre Németországban, például Böhm Józsefé, Czell Lőrincé, Bay Miklósé. Az 1996-os MNG-beli centenáriumi kiállításon pedig felfedezték az akkor teljesen ismeretlen nagybányai harmadik nemzedéket, az 1920 és 1944 között működő alkotókat. Rájöttek sokan, hogy ezeket a műveket fillérekért lehet

megvenni, és többszörös áron Magyarországon eladni. Ez volt az újabb kiáramlása a még megmaradt gyűjteményeknek. Sokan rászorultak, hogy eladjanak, hiszen a marosvásárhelyi pogrom után tömegek települtek át, az idős, magukra maradt emberek pedig sokszor csak ebből tudtak megélni, vagy ebből tudták Magyarországon taníttatni a gyerekeket, segíteni a letelepedésüket.

– Ez sok munkát adott önnek, addig ismeretlen életműveket kellett feldolgoznia.

A korábban említetteken felül Bajkay Évával Dömötör Gizella és Mund Hugó életpályáját írtuk meg. A Dél-Amerikába kitelepült Mund Hugóék Erdélyben maradt művei nagyrészt átkerültek Magyarországra. A dokumentumokat és fotóanyagot a leányuk küldte át Argentínából, hogy szüleiről jelenjen meg egy monográfia, és legyen Pesten kiállításuk. Különösen Dömötör Gizella volt kiváló művész, több képe is látható a pécsi képtárban. Pittner Olivérről Szűcs Györggyel készítettem monográfiát, a szintén nagybányai Kádár Gézáról pedig a bukaresti Vida Györggyel. A gyűjtők közötti csere és adásvétel szabad utat ad a vándorlásnak. A múzeumok viszont egymás között Romániában csak kiállításra kölcsönözhetnek képeket, a tulajdoncsere tilos.

*– A múzeumok mekkora teret adtak a magyar művészeknek a kiállításokon?
Milyen kiállítási lehetőségei voltak az erdélyi magyar művészeknek?*

A kolozsvári múcsarnok 1943-ban épült fel, Kós Károly tervei nyomán. 1944-ig a klasszikus magyar festészet legjavát mutatták be itt. Jó darabig nem korlátozta senki a kiállításokat, hiszen az ötvenes évek végéig Kolozsvár nagyon magyar város volt. A hatvanas évektől némileg változott a helyzet, az arányok eltolódtak. Volt évente egy megyei kiállítás, a csoportos tárlatokon magyar és román művészek is helyet kaptak. A magyarság visszaszorítása fokozatosan történt, és csak később. Amikor megalakult a kolozsvári művészeti főiskola, két évig magyar és román intézeti résszel működött, majd a helyébe létrehozták a kétnyelvű Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolát.

A nyolcvanas évek közepétől szűnt meg a magyar nyelvű tanítás. A hetvenes évekig a diákok és a tanárok zöme magyar volt, a rektor is nyolc évig, a románok

inkább Bukarestben vagy Iaşiban tanultak. A Ceauşescu-korszak végén indult el a henger, nekem is felmondtak, mert csak magyarul akartam tanítani, így csak 1989 után vettek vissza.

– Az erdélyi múzeumi struktúra nagyon gazdag, az a múzeumalapítási láz, ami Magyarországon a hatvanas években indult, ott lényegesen korábbra tehető. Hogy működtek 1945 után, és mi maradt ezekből mára?

A múzeumok sorsa nagyban függött az alapítás körülményeitől. A nagyváradi egyházi gyűjtemény nagy részét 1916-ban elvitték Esztergomba, ez lett az ottani Keresztény Múzeum alapja. A kolozsvári képtár az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) gyűjteménye nyomán jött létre, ehhez jöttek a magyar állami letétek, amelyek nagyrészt máig ott maradtak. A marosvásárhelyi Kultúrpalota Bernády György polgármester ambíciójából született, oda is kerültek magyar állami letétek. A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum úgy alakult, hogy Cserey Jánosné Zathureczky Emília hagyatékát a városnak adományozta, majd felépült a Kós Károly tervezte, nemrég fölújított nagyszerű múzeumépület. A temesvári múzeum alapítását Ormós Zsigmond gyűjtő kezdeményezte. Csodálatos képek mindenütt, de az alapkiállításokon csak kevés látható belőlük. Ritka a napra kész állagjegyzék, ami rendkívül gátolja a kutatást. Kolozsvárt illetően nekem szerencsém volt, mert megtaláltam az EME képtárának 1859-től vezetett leltárkönyveit. Ezek alapján dolgoztam föl egy átfogó tanulmányban a kolozsvári képtár történetét, amiért a Magyar Tudományos Akadémia 2009-ben Arany János-éremmel jutalmazott. A szebeni Brukenthal Erdély legrégebbi múzeuma, 1790-ben alakult: az erdélyi szász Brukenthal Sámuel főkormányzó a gyűjteményét a palotájával együtt a szász közösségre hagyta. Gyűjteménye gazdagságát jelzi, hogy ő maga 1090 festményt vásárolt Nyugat-Európában, de gazdagította a múzeumot oly módon is, hogy járta a szász honfitársai otthonát, és ahol nem tartotta megfelelőnek a képek védelmét, onnan elkérte letétbe azokat, és erről papírt is adott. A szászok hagyományosan német városokban, Heidelbergben, Göttingában taníttatták a gyermekeiket, onnan hoztak haza műtárgyakat. Fantasztikus gyűjtemény jött létre, Memling, Van Eyck, Pieter Brueghel és mások műveivel, korszerűen ki is

vannak állítva. A hetvenes években történt egy nagy visszhangot keltett lopás a Brukenthalban. Rögtön tudni lehetett, hogy az eredeti tulajdonosok, kivándorolt szászok lehettek a megbízók. A képek végül visszakerültek. A büntetőperek azonban elmaradtak, mert a lopást megrendelőket a Brukenthal által aláírt dokumentumokkal bizonyítani tudták, hogy ők a képek jogos tulajdonosai.

– *Ezek szerint vannak restitúciós ügyek?*

Csak a szászoknál, a magyaroknál még nincsenek, de nem kizárt, hogy lesznek. A kolozsvári Bánffy-palotában több olyan kép is van, amelyeket 1944-ben arisztokrata családok vittek be a biztonságosabb múzeumépületbe, de csak letétként, félve a bombázásoktól. Ezeket eddig nem kérte vissza senki, de még akadhat rá jelentkező. A németeknél más a helyzet. A Brukenthal-palotát a rendszerváltás után visszakapta a szász közösség, pontosabban az evangélikus egyház. A német állammal úgy egyeztek meg, hogy a gyűjteményt elosztják. A román államé az, amit 1944 után vásároltak, az evangélikus egyházé a régi anyag. Mi is kiegyezhetnénk, de mögöttünk a magyar állam áll, és nem a német, és ez nagy különbség. Most azon dolgozunk, hogy az 1991-ben újraalakult Erdélyi Múzeum-Egyesület legalább a levéltári fondjait kapja vissza. De ugyanilyen joggal vissza lehetne kérni a Bánffy-palota gyűjteményének a felét. Csakhogy hol tartanánk, és ki kezelné ezeket? Soha nem dolgoztam múzeumban, de a többségüket ismerem a padlástól a pincéig.

– *Magyarországon Aczél György szerepe meghatározó volt a magyarországi múzeumi rendszer alakításában. Romániának volt hasonló kaliberű kultúrpolitikus?*

Inkább ideológusok működtek Bukarestben, akik főleg a szocreál idején érvényesítették az akaratukat. Később párthatározatok születtek, például arról, hogy minden múzeumban legyen egy Ceaușescu-terem. Ki kellett üríteni egy helyiséget, és megfelelően berendezni, portrékkal, szobrokkal, díszkiadású albumokkal. Olyan erős egyéniség, mint Aczél, nem volt. Radu Bogdánt és M. H. Maxyt említhetném. Utóbbi Mattis Teutsch barátjaként avantgárd művésznek indult, de később Bukarestben jelentős szerepet vitt a szocreál művészeti

ideológia propagálásában. A peremvidékeken, a Bánságban vagy Erdélyben nem igazán érvényesült a központi akarat, Bukarestből nézve ezek távoli vidékeknek tűntek. Sokat számított, hogy egy múzeumigazgató mennyire volt félénk vagy éppen bátor.

– Van ma olyan állandó kiállítás, amely átfogó képet nyújt az erdélyi magyar képzőművészetről?

Nincs. Most próbálnak Sepsiszentgyörgyön létrehozni egy állandó magyar múzeumot. A Bánffy-palotában van egy teremsor, amely a szárnyas oltároktól indulva ad művészettörténeti áttekintést. Ebben a nagybányai művésztelep alkotói vagy a kolozsvári művészek éppúgy jelen vannak, mint a román festészet klasszikusai, Grigorescutól, Luchiantól Tonitzáig. Az erdélyi képtárakra mindenütt az a jellemző, hogy az alapkiállításain román, magyar, esetleg német anyag keveredik. A sepsiszentgyörgyi intézmény megpróbálja a kallódó hagyatékot összeszedni. Felmerülhet, hogy miért ennyire messze az anyaországtól alakul, miért nem Kolozsváron vagy Váradon? Azért, mert ott a lakosság szinte teljes egészében magyar, a város vezetősége úgyszintén, így biztosítva látszik a tulajdonjog és a hosszabb távú zavartalan működés.

– Bibliográfiája hosszú listát mutat. Van olyan művész, terület vagy korszak, amelyikről még szívesen írna?

Olyan kevesen maradtunk szakmabeliek, hogy nem mindig a saját elhatározásomból foglalkoztam egy-egy területtel. A historizmusba például nem is szándékoztam belemélyedni, de a kolozsvári Mátyás-szobor és az aradi Szabadság-szobor körüli botrányok, majd a restaurálás, újraavatás kapcsán rákényszerültem erre. Nemrég jelent meg egy gazdagon illusztrált, több száz oldalas könyvem Kolozsvár képzőművészetének 19–20. századi történetéről. Ez egy átfogó, összegező mű. Akkor úgy gondoltam, kicsit kiírtam magam. De hát ars longa... – úgyhogy soha nincs vége...